

Serfőző Szabolcs

# Mária Terézia pozsonyi koronázásának képei

Festményciklus az egykori  
Magyar Udvari Kancellária  
bécsi palotájában

A kora újkori magyarországi koronázások közül Mária Terézia 1741. június 25-i pozsonyi beiktatásáról maradt fenn a legtöbb képi ábrázolás. Míg a korábbi Habsburg uralkodók magyar koronázási ceremóniáiról legfeljebb csak néhány rézmetszetű röplap készült, az újkori magyar történelem egyetlen királynőjének beiktatását számos metszeten és festményen is megörökítették. Ennek oka, hogy Mária Terézia és környezete rendkívül tudatosan használta saját korának különféle vizuális médiumait az uralkodói reprezentáció céljaira, vagyis annak érdekében, hogy a képek nyelvén (is) megszólítsa a társadalom széles rétegeit, s az uralkodói imázs különböző tartalmi elemeit közvetítse feléjük. Ezt a reprezentációs célú médiahasználatot a tudatosság mellett rendkívüli intenzitás is jellemezte, épp ezért nem túlzás azt állítani, hogy Mária Terézia a maga korának egyfajta „médiasztárja” volt.









**M**ária Terézia uralkodói címei közül a magyar királyi titulussal volt a legjelentősebb, épp ezért a királynő vizuális reprezentációjában is fontos szerepet játszottak azok a képtípusok, amelyek kifejezetten magyar uralkodóként ábrázolják alakját. Ezen a tematikán belül különösen nagy hangsúllyal vannak jelen a királynő 1741. június 25-i pozsonyi koronázásához kapcsolódó ábrázolások.

## URALKODÓPORTRÉK KORONÁZÁSI DÍSZRUHÁBAN

Mária Teréziáról nagy számban maradtak fenn korabeli portrék, amelyek a reprezentatív barokk uralkodóportré (*Staatsporträt*) műfaji keretei között is rendkívüli formai változatosságot mutatnak. Az álló vagy ülő beállítás, az egész vagy félalakos képkivágás, illetve az uralkodói címeit jelző koronák száma és helyzete mellett főként a ki-

rálynő által viselt különféle öltözékek teszik változatosabbá ezen képmásokat. Ezek egyik önálló csoportját alkotják azok a portrék, amelyek a pozsonyi koronázás során viselt magyaros díszruhában ábrázolják a királynőt.

Az írott és képi források tanúsága szerint a 16. század végéig nyúlik vissza az a hagyomány, mely szerint a Habsburg-dinasztia tagjait magyaros főúri viseletben – azaz dolmányban és mentében – koronázták magyar királylyá. Ez a hagyomány a szimbolikus legitimitáció látványos gesztusaként értelmezhető, ami azt az üzenetet közvetítette a kortársak számára, hogy az idegen uralkodóházból származó király magyar ruhát öltve – legalábbis a koronázás idejére – jelképesen magyarrá vált.

Ennek megfelelően pozsonyi koronázásakor Mária Terézia is magyaros díszruhát viselt, amely a kora újkori magyarországi főúri női viselet jellegzetes elemeiből, bő szabású szoknyá-

ból, csipkekötényből, buggyos ujjú ingből és a fölötté viselt ruhaderékből állt. (E díszruha egy része pluvialévá, azaz vecseryepalásttá átalakítva máig fennmaradt az egri Főegyházmezei Múzeum gyűjteményében.) Számos portrén, amelyek hangsúlyozottan magyar uralkodóként ábrázolják Mária Teréziát, a királynő ebben a reprezentatív öltözékben látható. A magyaros öltözék mellett természetesen a magyar királyi felségjelvények is jelzik magyar uralkodói címét ezeken a képmásokon, amelyeken fején (vagy mellette egy konzolasztalon) a királyi koronával, vállán a koronázási paláستtal, jobbában joggal, baljában az országalmával láthatjuk alakját. Mária Terézia „magyaros” uralkodóportréin tehát egyszerre vannak jelen a női identitás jegyei és a királyi hatalom férfias szimbólumai.

Mária Terézia azon uralkodóportréi, amelyek a pozsonyi koronázás során viselt magyaros díszruhában ábrázolják a királynőt, feltehetően egyazon prototípus nyomán készültek. A közöttük mutatkozó számos hasonlóság ugyanis arra enged következtetni, hogy a portrék egyazon őstípus másolatai és variánsai. Ez a feltételezett prototípus nem maradt fenn, de alighanem a Magyar Udvari Kancellária megrendelésére készült, nem sokkal a koronázás után.

Ez a 19. században elveszett portré lehetett a prototípusa azoknak a képmásoknak, amelyek Mária Teréziát a koronázási díszruhában, a koronázási jelvényekkel ábrázolják. Egy ilyen egész alakos, életnagyságú portrét festett 1751-ben Johann Peter Kobler bécsi kamarai festő a pozsonyi királyi vár audienciatermébe: a festményt 1781-ben Pozsonyból Bécsbe szállították, s jelenleg a *Hofmobiliendepot* gyűjteményében található.

## A POZSONYI KORONÁZÁSI CEREMÓNIA KÉPEI

A királynő pozsonyi koronázásához kapcsolódó ábrázolások között a portrék mellett az eseményképek műfaját is számos mű képviseli: ezek a rézmetsetek és festmények a koronázási ceremónia egyes jeleneteit örökítették meg. Ezek közül a legreprezentatívabb



### 4. KÉP

Mária Terézia a pozsonyi koronázási ornátusban

## 5. KÉP

A festményciklus megrendelője  
gróf Esterházy Ferenc (1715–1785)  
királyi kancellár

az az 1768-ban, vagyis több mint negyed századdal a koronázás után készült festményciklus, amely a Magyar Udvari Kancellária bécsi palotájában, a kancellár fogadószobájának falain kapott helyet – abban az épületben, amely ma a bécsi magyar nagykövetségnek ad otthont a Bankgasséban.

Az 1692-ben Johann Bernhard Fischer von Erlach tervei szerint a Strattmann család számára épített palotát 1747-ben Nádasdy Lipót (1700?–1758) kancellár (vásárolta meg a kancelláriai hivatal számára, amely korábban különböző bérelt ingatlanokban működött. Ahhoz, hogy az előkelő főúri palota a kancelláriai hivatal céljaira is alkalmassá váljon, jelentős átalakításra volt szükség, amelyre 1767–68-ban került sor, s ennek során készült az itt bemutatott festményciklus is. A palota felújításának kezdeményezője s egyben a festmények megrendelője a királynő feltétlen bizalmát és támogatását élvező, 1762-ben királyi kancellárrá kinevezett gróf Esterházy Ferenc (1715–1785) volt, akit a bécsi udvari körökben csak „Quinquin” becenéven emlegettek.

Az átépítésre Nicolaus Pacassi császári főépítész tervei szerint került sor. A palota belső terei rendkívül reprezentatív kialakítást kaptak: a pazar rokokó enteriőrök a kor legdivatosabb dekorációs elveit követik, így sok tekintetben a schönbrunni palota belső kialakításához hasonlíthatók. A palota felújítására az uralkodó eredetileg 40 000 forintos keretet hagyott jóvá, ám a költségek végül ezt sokszorosan túllépték.

Az átalakítás során a palota két helyiségét látták el reprezentatív festészeti dekorációval. Az egyik a kancellária tanácssterme (*Ratssaal*), ahová 1768-ban a kor ünnepezt mestere, Franz Anton Maulbertsch a Szent István-rend megalapítását ábrázoló allegorikus mennyezetképet festett, középütt Mária Terézia baldachinos trónon ülő alakjával. Ezzel egy időben a kancellár fogadószobájába (*Audienzzimmer*) hasonló tematikájú, vagyis az uralkodót dicsőítő, de immár tisztán történeti tárgyú képciklus készült. A hat nagyméretű (kb. 2,5×1,4 m-es) olajképből álló, az oldalfalak boiserie burkolatába



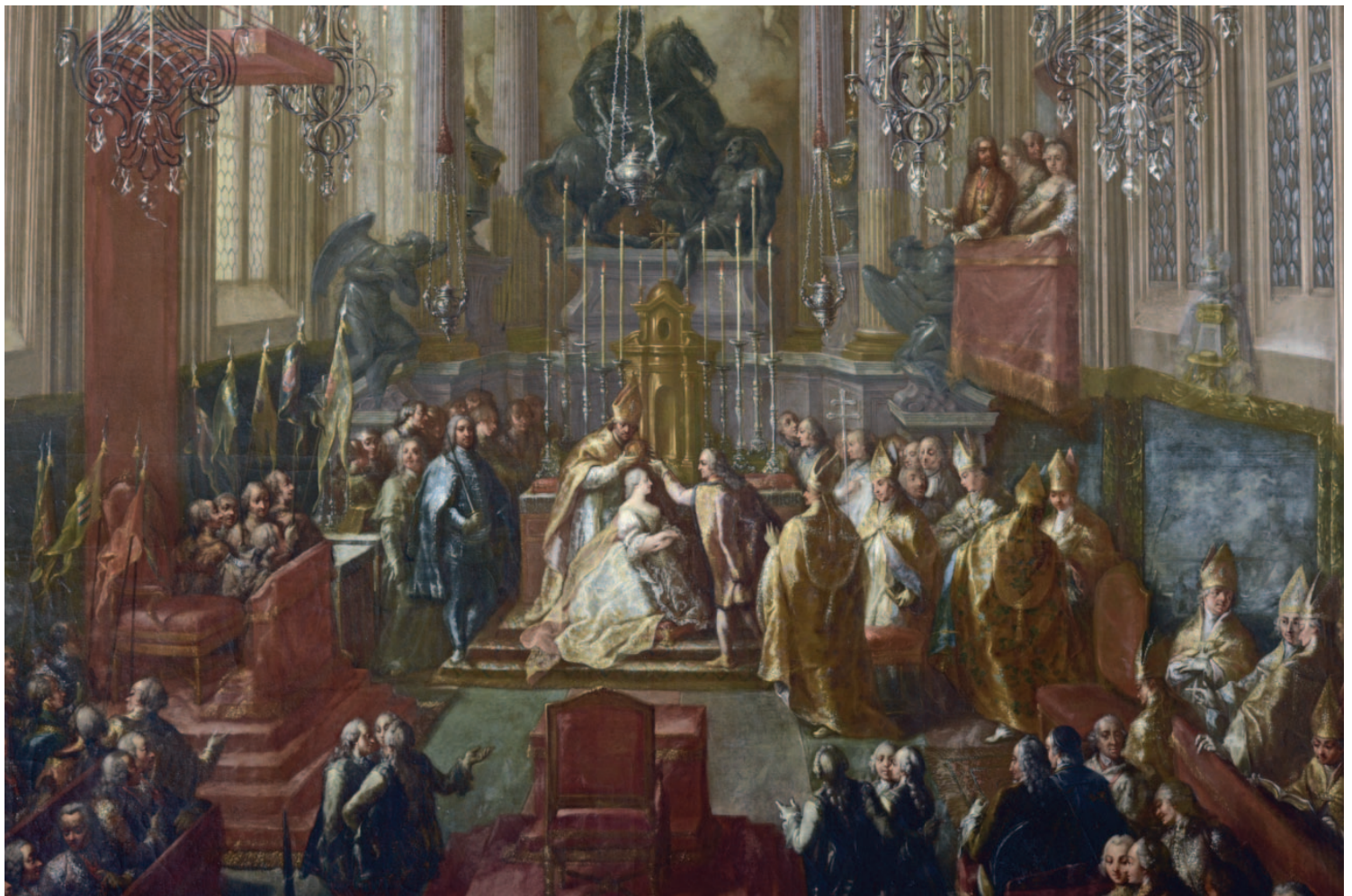
illesztett pannósorozat Mária Terézia pozsonyi megkoronázásának jeleneteit ábrázolja, míg egy hetedik kép a kancellária dísztermében kapott helyet: ez utóbbi a koronázási ünnepséget követő, 1741. évi pozsonyi országgyűlés egyik, a trónutódlás szempontjából szimbolikus jelentőségű eseményét, II. József bemutatását ábrázolja.

A képciklust Martin von Meytens két tanítványa, az 1765-ben udvari festővé (*kaiserlicher Hofmaler*) kinevezett Franz Messmer (1728–1773) és segédje, Wenzel Pohl festette. Nagler művészlexikonja szerint a portrékon és a sokalakos eseményképeken Messmer főleg az arcokat festette, míg a drapériák és az építészeti környezet megfestését segédeire hagyta. Feltehetően itt is ilyen munkamegosztásban dolgozott társával. Az uralkodó tekintélyes, 6200 forintos honoráriummal díjazta munkájukat, amit Mária Terézia magánkasszájából fizettek ki 1770-ben.

A képciklus hét festménye jelenleg a palota két helyiségében van elhelyezve: négy az egykori kancellári fogadószobában, melyet ma Pozsonyi Teremnek is neveznek, három pedig a szomszédos szobában. Ez az elrendezés azonban nem felel meg az eredeti állapotnak, a palota 1769. évi ingósgéltára szerint ugyanis a koronázás jeleneteit ábrázoló hat festmény mind-egyike a fogadószobában helyezkedett el, a rokokó falburkolatba foglalva, míg a II. József bemutatását ábrázoló kép a tanácssterem falán kapott helyet, az uralkodópár portréival együtt. 1868-ban, amikor már a Király Személye Körüli Minisztérium működött az épületben, jelentősebb átalakításokat végeztek a palota belső tereiben: ennek során a fogadószobát összenyitották az udvar felőli folyosóval, illetve áthelyezték az ajtókat, s ennek nyomán alakult ki a festmények jelenlegi elrendezése.

Említést érdemel még a képciklus történetének egy valamivel korábbi fordulata: miután 1848-ban megszűnt a Magyar Udvari Kancellária, 1851-től a Birodalmi Tanács (*Reichsrat*) működött a palotában. 1858-ban I. Ferenc





## 6. KÉP

A koronázás egyházi ceremóniája  
a Szent Márton-templomban

József parancsára eltávolították az épületből a képciklust, hogy egy másik rezidenciában – talán a budai királyi palotában – helyezték azt el. (Az *élet komédiásai* című regényének *Magyarország Bécsben* című fejezetében Jókai Mór szomorú képet fest a palota 1850-es évekbeli állapotáról, s megjegyzi, hogy a festményciklust „ponyvákkal betakarták, félretették, hogy ne lássa senki.”) Miután azonban 1860-ban az *Októberi diploma* visszaállította a korábbi hivatali rendszert, s a kancellária visszaköltözött korábbi helyére, az addig az udvari épületgondnokság (Dikasterial-Gebäude-Direktion) székházában őrzött festményeket is visszavitte a palotába.

## A KORONÁZÁSI FESTMÉNY- CIKLUS PROGRAMJA

A bécsi magyar kancelláriai palota festészeti dekorációjának programja egy sajátos történelmi szituáció kontextusában értelmezhető: abból eredően, hogy a magyar rendek várakozásával szemben a királynő még időszakosan sem kívánta áthelyezni székhelyét Bécsből az 1769-re újjáépült budai királyi pa-

lotába, a 18. század utolsó harmadában nem a budai királyi rezidencia s nem is a pozsonyi királyi vár, hanem a Magyar Udvari Kancellária bécsi palotája lett hivatalos a Magyar Királyság intézményének a Habsburg Monarchia keretei közötti legfőbb reprezentálására.

Ebben az értelemben a kancelláriai palota szerepe a tőle néhány lépésre, a Herrengasséban álló alsó-ausztriai tartományi székházhoz hasonlítható, amely az alsó-ausztriai rendek tartományi gyűléseinek helyszínéül szolgált. Az ülésterem boltozatán ott is egy allegorikus mennyezetkép kapott helyet: az 1710-ben Antonio Beduzzi által festett freskó témája – a bécsi udvari történetíró, Giovanni Comazzi által megfogalmazott programterv szerint – az osztrák nemzet nagyságának (*magnitudo gentis Austriacae*) dicsőítése. A bécsi magyar kancelláriai palota festészeti dekorációjának szellemi tartalma hasonló módon foglalható össze: Maul-

bertsch mennyezetképének és a koronázási képciklus együttesének tulajdonképpeni tárgya a magyarországi „rendi-nemesi nemzet”, illetve a koronázási ceremóniában látványosan manifestálódó Magyar Királyság intézményének dicsőítése.

A magyar királykoronázási ceremónia kivételes lehetőség volt arra, hogy a Habsburg Monarchia keretei között létező Magyar Királyság intézménye reprezentálja magát, a látványos ünnepség során felmutassa évszázados hagyományait és mindenkori tisztségviselőit, a „virtuális magyar királyi udvar” udvartartását. Ez a körülmény minden bizonnyal meghatározó szerepet játszott a képciklus témaválasztásánál, amikor Esterházy Ferenc kancellár úgy döntött, hogy több mint negyed századdal az esemény után az uralkodó pozsonyi koronázását ábrázoló reprezentatív képciklust rendel a Magyar Udvari Kancellária palotájába. A maga korában kétségtől ez a ceremónia reprezentálta a leglátványosabb formában a Magyar Királyság intézményét, így ez volt a legmegfelelőbb téma az országot a császárvárosban képviselő kancellária palotájának reprezentációs terébe szánt képciklus számára.



A rokokó falburkolatba foglalt hét festmény közül – az események időrendjében haladva – az első témája a királynő fogadása az országhatáron 1741. június 20-án. (Lásd Hende Fanni írását az előző oldalakon.) A következő öt festmény a június 25-i koronázási ceremónia eseményeit ábrázolja, végül a hetedik kép témája II. József bemutatása a magyar rendeknek szeptember 21-én.

## A KORONÁZÁS EGYHÁZI CEREMÓNIAJA A SZENT MÁRTON-TEPLOMBAN

[1., 3., 6. kép]\*

A festmény a koronázás egyházi ceremóniájának csúcspontját örökíti meg, azt a mozzanatot, amint Esterházy Imre érsek és Pálffy János nádor – az 1687-től élő hagyományoknak megfelelően – együtt helyezik Mária Terézia fejére a Szent Koronát. A királynő magyaros díszruhában térdel a főoltár előtt, vállára terített koronázási palástban, mellkasa előtt keresztbe tett karokkal. A koronázás szertartásrendje szerint a koronának az uralkodó fejére helyezése után az érsek a királynő jobb kezébe adta a jogart, bal kezébe pedig az országalmát, amelyeket előzőleg a főoltáron lévő – a festményen is jól látható – bársonypárnákra helyeztek.

A festmény kissé megszépítve ábrázolja a koronázás aktusát, az idős és köszvénytől szenvedő Esterházy Imre érsek ugyanis már nem volt képes állva részt venni a szertartáson, hanem nagyrészt az oltár előtt elhelyezett széken ült. A fődvarmesteri hivatal jegyzőkönyve szerint az érsek a koronázás aktusához is csak segítséggel tudott felállni, s a koronázás pillanatában is karjánál fogva támogatták segédei. Ezt a mozzanatot a festők diszkréten mellőzték, jöllehet a ceremóniának a dómszentély alaprajzán számokkal jelölt ülésrendje is jelzi az érsek számára az oltár előtt elhelyezett széket. Megromlott egészségi állapota miatt egyébként az érsek helyett a koronázási misét is suffraganeus püspöke, Erdődy Gábor Antal celebrálta. Ez idő alatt az érsek a szentély lecke-, azaz jobb oldalán elhelyezett karosszékben foglalt helyet, amely a festményen a

püspökök csoportja mellett látható.

Az oltár két oldalán a magyar rendi társadalom képviselői helyezkednek el: balra a világi előljárók, jobbra a klérus tagjai állnak főúri öltözékben, dolmányban és mentében, illetve főpapi ornátusban, pluvialéban és mitrában. Jobbra, a püspökök csoportja mögött a koronázási mise során segédkező ministránsok állnak fehér karingben.

A nádor mögött a ceremóniában részt vevő két főpap, Patachich Gábor

kalocsai érsek és Erdődy Gábor Antal egri püspök látható. A háttal álló Patachich Gábor balját áldásra emeli, annak jeleként, hogy a koronázás pillanatában a *Pontificale Romanum* szövegét követve áldást mondott a szertartás-

### 7. KÉP

Követek, titkos tanácsosok és püspökök



\* Ez a kép látható teljes méretben a borító belső oldalán kihajtogatható képünkön, továbbá egy kinagyított részletével az 48–49. oldalpáron



könyvből. A mellette álló egri püspök könyvet és körmeneti kettős keresztet tart a kezében, mivel a templomba történő bevonuláskor a menet élén haladva ő vitte az apostoli keresztet. Az ábrázolás ebben a tekintetben kissé pontatlan, ugyanis a koronázáskor használt s ma az esztergomi Főszékes-egyházi Kincstárban őrzött apostoli kereszt valójában nem kettős kereszt.

A szentély közepén egy üres karos-zék áll a vörös szőnyeggel letakart emelvényen. Ennek a ceremónia előző szakaszában volt szerepe: a sekrestyéből kivonulva, a szent olajjal történő felkenést követően a királynő ezen a széken foglalt helyet, itt adta rá a kalocsai érsek, az egri püspök és a főudvarmester Szent István palástját. Ezt követően a királynő ezen a széken ülve hallgatta a koronázási mise kezdetét, majd a szentlecke és a graduale után

innen vonult át a főoltár elé, ahol a derekára övezték Szent István kardját, s azzal elvégezte a rituális kardvágást.

A szentély falánál álló baldachinos trónus a koronázás aktusa után jutott szerephez: miután fejére helyezték a koronát, Mária Terézia kezében az országalmával és a jogarral a szentély falánál álló, az intronizációhoz felállított trónszékhez vonult, s ott helyet foglalt. Esterházy Imre érsek ekkor a *Pontificale Romanum* szövege szerint elmondta *Sta, et retine amodo locum tibi a Deo delegatum...* kezdetű imádságát, majd a *Te Deum* következett. Ezután a résztvevők „*Vivat Domina, Rex noster*”, azaz „*Éljen asszonyunk és királyunk*” felkiáltással éljenztek a királynőt.

A rendkívüli részletgazdagságot látva felmerül a kérdés: hogyan volt lehetséges több mint negyed századdal az esemény után ilyen pontosan ábrá-

zolni Mária Terézia pozsonyi koronázásának eseményeit? A képciklus keletkezéstörténetével kapcsolatban nem maradtak fenn források, így csak feltételezéseket fogalmazhatunk meg. Valószínűsíthető, hogy az egyes jelentelek ábrázolásához képi és szöveges források is a festők rendelkezésére álltak.

Egy 1758-ban, Nádasdy Lipót kancellár halála után a kancelláriai palotában felvett ingósággleltár az ebédlőteremben említ egy festményciklust, amely Mária Terézia pozsonyi koronázásának jeleneit ábrázolta. Ezek a mára elveszett festmények szolgálhattak előképül 1768-ban Messmer és Pohl képeihez. Feltételezhető, hogy az elveszett képciklus kevésbé reprezentatív formában ábrázolta a pozsonyi koronázást, s ezért merült fel egy új, nagyszabású ceremóniakép-sorozat megfestésének igénye Esterházy Ferenc kancellár részéről.

1741-ben a szokásoknak megfelelően a főudvarmesteri hivatal részletes jegyzőkönyvet is készített a pozsonyi koronázási ceremóniáról, s ez a leírás szintén a festők rendelkezésére állhatott. A jegyzőkönyv – az ún. *Zeremonienprotokoll* – szövegének összevetése a festményekkel arra enged következtetni, hogy a festők nagyban támaszkodtak a protokollum leírására, amely több ábrát is tartalmaz, így például a koronázás egyházi ceremóniájának ülésrendjét a Szent Márton-templom alaprajzán számokkal jelöli.

A fentieket túl még egy grafikai előképe lehetett a festményciklusnak: Salomon Kleiner bécsi rézmetsző 1741 júliusában négyoldalas, latin nyelvű hirdetőnyelven arról tájékoztatta a magyar nemeseket, hogy Mária Terézia pozsonyi koronázásáról 500 példányban díszalbumot tervez megjelentetni, amelyhez előfizetőket keres. A díszalbum végül ismeretlen okból nem jelent meg, a felhívás szövegéből azonban kiderül, hogy Kleiner egy hónappal korábban részt vett a pozsonyi koronázáson, s lerajzolta annak jeleneit. Az album tizenegy fejezetben mutatta volna be a ceremóniát, s tizenyolc rézmetszet illusztrálta volna. Ezek közül hat metszet témája azonos a festményciklus hat képének témájával, így elképzelhető, hogy Kleiner rajzai is a festők rendelkezésére álltak.



## 8. KÉP

Az Aranygyapjas Rend lovagjai



### [7. kép]

A klérus mellett, egy vörös bársonnyal bevont padon, a nézőnek háttal ülve Pietro Andrea Capello velencei követ, Camillo Paolucci pápai nuncius, valamint a jobb szélén, a néző felé fordulva Kollonich Zsigmond bíboros, bécsi megyés püspök portrészzerűen ábrázolt alakja látható. A ceremónia már említett ülésrendje szerint a szentély fala előtt álló padban a püspökök és egyéb prelátusok, előttük pedig a titkos tanácsosok és miniszterek foglaltak helyet.

Utóbbiak a francia divat hatását tükröző udvari díszruhát viselnek: *justaucorps* néven ismert hosszú, szorosan a testhez simuló, gazdagon hímzett selyemkabátot, alatta combközépig érő mellényt, csipke kézelőt, nyakukban csipke zsabót, térdnadrágot és fehér harisnyát. A jobb szélén álló, a nézőre tekintő férfi arcvonásaiban Sinzendorf osztrák főkancellárra ismerhetünk. Középen talán gróf Kinsky cseh kancellár, mögötte Johann Harach gróf, az Udvari Haditanács elnöke és Starhemberg, az Udvari Kamara elnöke állhat.

### [8. kép]

A szemközti oldalon, a falnál lévő padban ugyancsak püspökök, míg előttük két sorban az Aranygyapjas Rend lo-

vajai ültek, nyakukban a rend vörös szalagon függő jelvényével, az arany kosborrel. Az 1429-ben Jó Fülöp burgundi herceg által a keresztény hit védelmére alapított lovagrend nagymesteri címét a kora újkorban a Habsburg-ház spanyol, majd ausztriai ágának uralkodói viselték, ők gyakorolták a királyi nevezési jogát, így az a dinasztia egyik legfontosabb rendjele lett. A lovagrend tagjaivá elsősorban a birodalmi arisztokrácia katolikus főurait nevezték ki, így a lovagi cím egyet jelentett a Habsburg Monarchia elitjéhez tartozással. Magyar főurak ritkán kapták meg ezt a címet, Mária Terézia koronázásának idején a magyar főnemesek közül csak Pálffy János nádor, valamint Althann Mihály János, Zala vármegye főispánja volt a rend tagja.

A szentély két oldalfalánál lévő padok valójában azokkal a reprezentatív barokk stallumokkal azonosak, amelyek 1736-ban készültek, oromzatukon huszonnyolc, különböző szenteket ábrázoló mellszoborral, amelyeket Georg Rafael Donner műhelyében faragtak. (Az 1865-ben, a templom neogótikus átépítésekor eltávolított stallumok elhelyezését Franz Alt 1848-ban készült akvarelljéről ismerjük.) A stallumok hátfalát, valamint a szentély ablakai alatt elhelyezkedő, nagyméretű síremlékeket kékes árnyalatú falikárpitok ta-

### 9. KÉP

Mária Terézia rokonai

karták: a jobb oldalon Keresztély Ágost hercegprímás – 1865-ben szintén elbontott – epitáfiumának a kárpit fölé nyúló felső része látható, a bíborosi kalap jól felismerhető motívumával.

### [9. kép]

A festmény jobb oldalán, a klérus csoportja fölött, a szentély ablakában egy különös erkély látható. A korabeli források szerint Mária Terézia férje, Lotharingiai Ferenc, valamint Mária Magdolna és Mária Anna főhercegnők erről a templomon kívül felállított emelvényről, úgymond inkognitóban kísérték figyelemmel a ceremóniát. (A festményen látható negyedik arc minden bizonnyal Mária Anna férjével, Károly Sándor lotaringiai herceggel, császári királyi tábornaggal azonosítható.)

E sajátos megoldás tulajdonképpen oka az volt, hogy Lotharingiai Ferenc toszkán nagyherceggént rangban alatta állt sógornőjének, Mária Anna főhercegnőnek, illetve felesége nagynénjének, Mária Magdolna főhercegnőnek. Ez a koronázási lakoma ülésrendjében is tükröződött, a két Habsburg főhercegnő ugyanis közvetlenül Mária Teré-





10. KÉP  
Magyar főurak csoportja

megrendelőjének, Esterházy Ferenc kancellárnak apja – látható, jobbiban a vállához támasztott kivont karddal, ami azt jelképezte, hogy az uralkodó az ország legfőbb hadura. (A koronázási jelvényegyüttes részét képező koronázási karddal szemben a főlovászmesteri kardot minden koronázásra újból elkészítették.) A főlovászmester nézőre tekintő arca egészen portré-szerű. Ábrázolásához feltehetően a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, 1735-ben készült félalakos portréja szolgált előképpül, amelyen szintén ezüstszállal hímzett kék dolmányban, fején parókával látható.

A főlovászmester mögött Gössinger Ferenc pozsonyi várgondnok áll a Magyar Királyság heroldjaként. (Palástján elől a magyar címerből csak a királyi korona látható.) A háttérben álló magyar ruhás nemesek csoportjában a királyi udvartartás tagjai – egyben a koronázási ékszereket vivő országos főméltóságok – sejthetők, akik a sekrestyéből a szentélybe való bevonulás után a főoltár bal oldalán helyezkedtek el: gróf Nádasdy Lipót tárnokmester, gróf Pálffy Károly Pál főajtónállómester, gróf Pálffy Miklós főudvarmester, gróf Batthyány Lajos főpohárnok (egyben kancellár), herceg Esterházy Pál Antal főkamrás, valamint Illésházy József főasztalnok. Bizonyára itt kapott helyet a nádor után a második legfontosabb közjogi tisztséget viselő Esterházy József országbíró is. A bevonuláskor a koronát a nádor, a jogart az országbíró, az országalmát (a horvát báni méltóság üresedése miatt) a tárnokmester, a koronázási kardot a pohárnokmester, a csökkeresztet a főkamrás, az eskükeresztet pedig a főasztalnok vitte a menetben.

Balra a koronázási országzászlókat tartó főurak ötfős csoportja látható: gróf Keglevich József Magyarország, gróf Balassa Pál Bosznia, gróf Erdődy Antal Szerbia, gróf Berényi Tamás Dalmácia, gróf Patachich Sándor pedig Horvátország lobogójával. A szentély falánál álló trónustól balra a zászlóvivők másik ötfős csoportja helyezkedik el: báró Gillányi György Bulgária, gróf Batthyány Ádám Kunország, gróf Esterházy József Lodoméria, Kollonich László Galícia, Csáky Antal pedig Szlavónia zászlajával.

zia mellett ült, míg Lotharingiai Ferenc egy székkal távolabb, Mária Anna mellett kapott helyet.

Az a döntés, hogy a toszkán nagyherceg csak inkognitóban vett részt felesége magyar királlyá koronázásán, a Habsburg-ház és Mária Terézia uralkodási jogának legitimitását helyezte előtérbe. Férje gesztusát négy évvel később hasonló módon viszonzta Mária Terézia: 1745. október 4-én Frankfurtban maga is csak inkognitóban vett részt Lotharingiai Ferenc német-római császárként való koronázásán. A főudvarmes-

teri hivatal ugyan előzetesen javasolta a királynőnek, hogy magyar uralkodóként vegyen részt az ünnepségen, s koronázzák császárnévá, az 1745. augusztus 21-i felterjesztésre azonban csak annyi megjegyzést fűzött a lapszélen: „Lasse mich nicht krönen!” (Ne koronáztassaanak meg!)

[10. kép]

Az oltártól balra, a világi előljárók csoportjának élén gróf Esterházy Ferenc főlovászmester – a festményciklus



## A KORONÁZÁSI MENET ÁTVONULÁSA A FŐ TÉREN

[II. kép]

A festményciklus következő képei a koronázás világi ceremóniájának négy epizódját ábrázolják. Az elsőt az látható, amint a koronázási menet átvonul a Fő téren, s elhalad a városháza és a jezsuita templom, illetve a tér sarkán álló Mária-oszlop mellett, amelyet Mária Terézia nagyapja, I. Lipót állíttatott 1675-ben – dedikációs felirata szerint – a Szepőlötelen Szűz és a Magyar Királyság Patrónájának tiszteletére. A festmény mintegy kétszer szélesebb a ciklus többi képénél, így közel négyze-

tes formátumú. A kép formátumát az indokolja, hogy a kancellári fogadószobában az ablakokkal szemközti falmező közepén kapott helyet.

A Szent Márton-templomban lezajlott szertartást követően a királynő és kísérete az északi kapun át hagyta el az épületet, s az óvároson keresztül, a Káptalan utca–Ventur utca–Deák utca–Fő tér útvonalon gyalog vonult a ferencesek templomához. A festmény azt a pillanatot örökíti meg, amint Mária Terézia megáll a Mária-oszlop előtt, s felé fordulva mintegy tiszteleg a Boldogságos Szűz előtt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a ceremónia korabeli leírásai nem tesznek em-

lítést arról, hogy a menet megállt volna a Mária-oszlop előtt, s Mária Terézia ily módon fejezte volna ki névpatrónusa iránti hódolatát.

A ceremónia egykorú leírásai szerint a hosszú ünnepi díszmenetben rang szerinti csoportokban haladtak a résztvevők: a menet elején négy királyi szolga (*Einspannier*) lovagolt, őket a császári-királyi furirok (az élelmezésért felelős udvari hivatalnokok) követ-

---

### 11. KÉP

A koronázási menet átvonulása  
a Fő téren

---





ték, majd a mágnások inasai, a császári királyi lakájok és apródok vonultak libéria (*livrée*) néven ismert egyenruhájukban, hosszú kabátban, térdnadrágban, fehér harisnyában. Utánuk következtek a császári kamarások és miniszterek, a magyar nemesek, az Aranygyapjas Rend lovagjai, majd a Magyar Királyság heroldja mögött a zászlóvivők a tíz országzászlóval. Mindezt a festmény csak nagy vonalakban jelzi: a menet élén, a Mária-oszloptól balra csupán a magyar nemesek alakjai ismerhetők fel magyaros, gazdagon hímzett, mentekötős díszruhájukról, illetve az Aranygyapjas Rend lovagjai a nyakukban függő rendjelről, s az országzászlók közül is csak a magyar címeres lobogó látható az oszlop mögött.

### [12. kép]

A menet következő részét a festmény a ceremónia egykorú leírásainak megfelelően ábrázolja. A királynő előtt a koronázási jelvényeket vivő országos főméltóságok haladnak, majd a főlovászmester kivont karddal, valamint az egri püspök vikáriusa, Barkóczy Ferenc az apostoli kereszttel. Őket az egri püspök és a kalocsai érsek követi.

Mária Terézia teljes ornátusban, fején a koronával, kezében joggal és országalmával, vállán a koronázási pa-

lásttal vonul a menetben, mögötte főudvarmesternője, Fuchs-Mollard grófnő halad, aki a királynő díszruhájának uszályát tartja.

Mária Terézia két oldalán herceg Esterházy Pál Antal főkamarásmester és gróf Pálffy Miklós magyar királyi főudvarmester halad vörös mentében, utóbbi kezében a szertartás vezényletére szolgáló udvarmesteri pálcával. Mellettük a királynő személyes biztonságáért felelős két császári testőrgárda, a lovas *Hartschier* (*arciere*) és a gyalogos *Trabant*, azaz alabárdoscsapat kapitányai, gróf Heinrich Joseph von Daun és gróf Kaspar Ferdinand von Cordua haladnak, fejükön aranszínű paszománnyal szegélyezett, háromszögletű fekete kalapban.

A királynőt a velencei követ, a pápai nuncius és Kollonich Zsigmond bíboros követi a menetben. Utánuk következik a magyar megyés és címzetes (választott) püspökök csoportja. A főudvarmesteri hivatal jegyzőkönyve szerint a festményen ábrázolt tizenkét, papi ornátust viselő püspökkel szem-

12. KÉP  
Mária Terézia és kísérete

### 13. KÉP

A koronázási pénzszórás

ben a csoport valójában eggyel több főből állt, név szerint a következőkből: Bakics Péter boszniai, Branjug György zágrábi, Benzoni János Antal zenggi, Groll Adolf győri, Althann Mihály Károly váci, Csáky Miklós nagyváradi, Stanislavich Miklós csanádi, Berényi Zsigmond pécsi, Esterházy Imre nyitrai, Bartakovics Pál almisi, Nozdroviczky István kattarói, Zichy Ferenc novi és Fábry Jakab dulcinói püspökből. (A veszprémi püspökséget Padányi Biró Márton nagyprepost képviselte a koronázáson.) A világi papság előjáróit a szerzetesi papság prelátusai, az apátok és perjelek követték a menetben, őket azonban a festményen nem ábrázolták.

### [13. kép]

A menetben a gránátosok után gróf Erdődy György halad lóháton, magyar nemesi díszruhában, vörös színű, zsinóros dolmányban és mentében, fején ékköves forgóval díszített szőrmesüveggel. A gróf, aki a Magyar Királyság pénzügyi kormánysszerve, a Magyar Kamara elnöke volt, a Szent Márton-









---

14. KÉP  
Toronyzene

---



templomtól a ferences templomig vezető úton ezüstből vert koronázási zsetonokat szórt a nép közé. A kamaraelnök előtt és mögött egyaránt negyven-negyven katona haladt, hogy elejét vegyék a tülekedésnek és rendbontásnak. A városháza és a jezsuita templom fala előtt *Hartschier* és alabárdos testőrök sorfala áll.

A nép között szétszórt koronázási érmek egyik oldalán a lebegő angyalok által tartott királyi korona látható *Maria Theresia in Reg. Hungariae coronata Poson 25. Jun 1741* felirattal, másik oldalára pedig a Mária Terézia által kormányzott országokra utaló, összetett éremkép került: a hátsó lá-

bain álló koronás cseh oroszlánnal, amint egyik mancsában a magyar apostoli kettős keresztet tartja, a másikkal az osztrák pólyás pajzsra támaszkodik.

[14. kép]

A ceremónia egykorú leírásai szerint a koronázási menetet harangzúgás kísérte, a nép pedig „Vivat” kiáltással éljenezte a királynőt. A városháza tornyának erkélyén udvari zenészek láthatók, amint dobpergéssel és harsonaszóval kísérik a menetet, erről azonban nem szólnak a ceremónia leírásai. Megemlítik ugyanakkor, hogy a koronázási menet a Szent Márton-temp-

lomtól a ferences templomig az utcákra lefektetett, piros, fehér és zöld színű posztóval bevont pallókon vonult, amit a menet elhaladtával a nép azonnal széttépett és elhordott. Ilyen trikolor látható az erkély korlátjára térítve is.

ARANYSARKANTYÚS  
LOVAGOK AVATÁSA  
A FERENCES TEMPLOMBAN

[15. kép]

A magyar királykoronázási ceremóniának a középkor óta része volt az aransarkantyús vitézek felavatása, amire a kora újkori pozsonyi koronázások során a ferences templomban került sor. Mária Terézia 1741-ben 45 magyar nemest – 6 grófot, 18 bárót és 21 köznemest – avatott aransarkantyús vitézzé, maguk vagy családjuk érdemeinek elismeréseként. Az avatás során a királynő háromszor érintette a lovagok jobb vállához a koronázási kardot.

[16. kép]

A ferences templomba való bevonulást követően Mária Terézia a szentély evangéliumi, azaz bal oldalán elhelyezett trónuson foglalt helyet. A királynő jobbán gróf Esterházy Ferenc főlovászmester áll, jobbában a vállához támasztott kivont karddal. Mária Terézia balján Esterházy József országbíró áll, amint egyenként szólítja és bemutatja az uralkodónak az avatásra váró magyar ruhás nemeseket, akik a főoltár bal oldalán sorakoznak. A ceremónia jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy ezt a feladatot Pálffy János nádornak kellett volna ellátnia, rossz egészségi állapota miatt azonban erre nem volt képes, így az országbíró helyettesítette. A képen a nádor az országbíró mögött áll, míg a mögötte elhelyezkedő zöld ruhás nemes talán gróf Zichy Ferenc, aki az avatási szertartás kezdetén Szent István kardjával felövezte az uralkodót.

---

15. KÉP  
Aranysarkantyús lovagok avatása  
a ferences templomban

---









16. KÉP

Mária Terézia aransarkantyús vitézeket avat

Míg a magyar királyi főlovászmester magyaros viseletben, elől sujtásokkal díszített, ezüstszállal hímzett kék színű dolmányban és vállra vetett prémszegélyes mentében áll a királynő mellett, addig az Aranygyapjas Rend lovagjai, azaz a birodalmi arisztokrácia tagjai a francia divat hatását tükröző udvari díszruhát viselnek. Nyakukban vörös szalagon függ a rend jelvénye.

[17. kép]

A szentély jobb oldalán, a pillér mögött egy ferences szerzetes tonzúrák alakja látható, mellette egy gránátos,



17. KÉP

Egy gránátos katona

azaz császári gyalogos katona áll, fején háromszögletű fekete kalapban, kezében szuronyos puskával.

[18. kép]

A szentély lecke-, azaz jobb oldalán kialakított emelvényen az első sorban a megyés és címzetes püspökök ülnek, mögöttük a koronázási országzászlókat tartó főurak tífós csoportja látható.

18. KÉP

Püspökök és zászlóvivő főurak









## A KIRÁLYNŐ ESKÜTÉTELE AZ IRGALMASOK TEMPLOMA ELŐTTI TÉREN

### [19. kép]

Az aransarkantyús lovagok felavatását követően a koronázási menet a ferences templomtól a Fehér utcán és a Mihály-kapun át a városfalon kívül fekvő Vásártérre vonult, ahol sor került az uralkodó a szokásos ünnepélyes eskütételére. Az esküvel a királynő fogadalmat tett arra, hogy megtartja az ország érvényben lévő jogrendjét, kiváltságait és szabadságát, s megvédi annak határait. Az eskütétel után a nádor által megadott jelre az egybegyűlték háromszoros *Vivat Domina et Rex nos-*ter felkiáltással éljenezték az uralkodót.

### [20. kép]

Az eskütételhez az irgalmasok temploma és kórháza előtt lépcsős emelvényt készítettek, amelyet piros, fehér és zöld színű posztóval vontak be. Az emelvény közepén álló királynő mellett az esztergomi érsek ül, amint felolvassa az eskü latin szövegét, melyet Mária Terézia elismétel, miközben ujjait az eskükeresztre helyezi. (A festmény a ceremónia jegyzőkönyvétől eltérően ábrázolja a jelenetet, aszerint ugyanis az eskütételhez a királynő jobbját a magasba emelte, baljában pedig – a ma az esztergomi Főszékesegyházi Kincstárban őrzött – eskükeresztet tartotta.) Az érsek mellett, az emelvényen az egri püspök és a kalocsai érsek ül, a királynő mögött főudvarmesternője, balján pedig a főlovászmester, Pálffy János nádor és Esterházy József országbíró áll. A kalocsai érsek mögött gróf Pálffy Miklós főudvarmester és herceg Esterházy Pál Antal főkamaramester alakja látható.

### [21. kép]

A korábbi Habsburg uralkodók teljes koronázási ornátusban, lóháton vonultak a ferences templomtól a Vásártérre, Mária Terézia számára azonban ez túlságosan megterhelő lett volna, ezért nyitott díszhintón ülve tette meg ezt az utat. A királynő kíséretének legtöbb tagja, így a magyarországi megyés és címzetes püspök, valamint az infulás apátok és prelátusok ugyanakkor a hagyományoknak megfelelően lovas menetben, főpapi ornátusban követték az uralkodót, majd a Vásártérre érve lóháton ülve vettek részt az eskütételen.





19. KÉP  
A királynő eskütétele az irgalmasok  
temploma előtti téren (bal oldalon)

20. KÉP  
A királynő eskütétele  
(fent)

21. KÉP  
Püspökök lóháton  
(lent)









## KARDVÁGÁS A KORONÁZÁSI DOMBON

### [22. kép]

A koronázás világi ceremóniájának utolsó mozzanata a koronázási dombon elvégzett jelképes kardvágás volt, amely a 15. században vált a magyar királykoronázások elengedhetetlen rítusává. Az eskütételt követően az uralkodó lóháton ülve felugratott a Duna-parthoz közel fekvő koronázási dombra, amelyet az ország valamennyi vármegyéje által felküldött földből emeltek, s így a Magyar Királyság egészét jelképezte.

A kép bal oldalán Lotharingiai Ferenc látható, amint egy ház ablakából figyel az eseményeket. A koronázási

#### 22. KÉP

Kardvágás a koronázási dombon

ünnepség dél körül ért véget. Ekkor a díszmenet a várba indult, ahol a királynő visszavonult, hogy kipihenje magát. A koronázási ünnepséget a vár tróntermében felszolgált díszbéd zárta. A hagyományoknak megfelelően a lakomával egy időben Pozsony utcáin bort mértek és ökröt sütöttek a népnek.

### [23. kép]

A korábbi Habsburg uralkodók teljes koronázási ornátusban, lóháton vonultak az irgalmasok templomától a Koronázási Domb térre, Mária Terézia azonban az út ezen szakaszát hatlovas, nyitott, zöld színű díszhintón ülve tette meg. (A ceremónia korabeli leírásaival ellentétben a festmény bal oldalán zárt hintó látható.) A királynő csak a koronázási dombhoz érve ült fel az ott várakozó fekete mén hátára, amelyet aranszínű felszereléssel szerszámoltak fel, s aranszínű lóta-

#### 23. KÉP

Mária Terézia díszhintója

karót terítették a hátára. Mária Terézia ezzel galoppozott fel a kis dombra, amelynek oldalán piros-fehér-zöld posztóval bevont kerítést helyeztek el.

A kép előterében, középen, háttal állva, térdnadrágban gróf Ferdinand Leopold von Herberstein császári főudvarmester látható, kezében az udvarmesteri pálcával. A menetben ő kísérte a királynő hintóját, s a koronázási dombhoz érve ő segített leszállni az uralkodónak.

### [24. kép]

A városban emelt koronázási dombon Mária Terézia a Szent István kardjaként ismert koronázási díszkarddal a négy égtáj felé suhintott, annak jele-









---

#### 24. KÉP

Mária Terézia kardvágási jelenete

---

ként, hogy az országot minden irányban megvédi az ellenségtől.

A királynő lovas képmása, amely a koronázási díszruhában, lovon ülve, fején a magyar királyi koronával, kezében a koronázási karddal ábrázolja az uralkodót, a női identitás jegyeinek és a királyi hatalom férfias szimbólumainak kettősségét tükrözi. A lóháton ülő, kardot tartó nő maskulin-feminin kettősségét tovább erősíti, hogy Mária Terézia dámalovagló ülésben, azaz féloldalasan ül a nyeregben.

A királynő lovas portréi az 1740-es években, a Mária Terézia győzelmével zárult örökösödési háború idején rendkívül népszerűvé váltak, számtalan grafikai és festményváltozatuk ismert, s a magyar királlyá koronázásra készült emlékérem hátoldalán is ez a jelenet látható. A képtípus ikonikus kifejezőeszközzé vált a királynő legitim uralkodói címének, politikai hatalmának és katonai sikereinek: az ábrázolás

népszerűsége minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy rendkívül hatásosan jeleníti meg azt a gondolatot, hogy Mária Terézia nő léte is legitim, azaz törvényes uralkodója az országnak.

Mint ismeretes, épp ennek elvitatása miatt tört ki a királynő trónra lépése után az osztrák örökösödési háború a bajorokkal. Ezért az 1740-es években királyi hatalmának legitimitása vált Mária Terézia reprezentációjának legfontosabb elemévé, s ennek egyik adekvát képi megjelenítése volt a királynő lovas képmása.

Mária Terézia női mivoltának és a királyi hatalom férfias jellegének kettőssége jutott kifejezésre a pozsonyi koronázási szertartás során is: a ceremónia kezdetén, a főoltár legalsó lépcsőjén térdelve a királynő „*Ego Maria Theresia Domina et Rex Hungariae profiteor et promitto coram Deo...*” szavakkal tett tanúbizonyságot hitéről, majd a szertartás végén a rendek „*Vivat domina rex noster*”, azaz „*Éljen úrasszonyunk és királyunk*” felkiáltással éljeneztek.

A női identitás és a hatalom maskulin jellegének kettőssége nyilvánult meg ebben a megfogalmazásban. A latinban ugyanis nincs külön szó a nő-

nemű uralkodóra: a *regina* (miként a *Königin* vagy a *reine*) alapvetően a király hitvesét jelöli. Más európai nyelvektől eltérően a magyar nyelv ebben a tekintetben kellően differenciált, azaz megkülönbözteti a királynő és a királyné fogalmát – előbbi a legitim uralkodót, utóbbi a király hitvesét jelöli.

#### [25. kép]

A klérus az eskütétel helyszínétől ide már nem követte a királynőt, csak a kalocsai érsek és az egri püspök, valamint ez utóbbi vikáriusa, az apostoli keresztet vivő Barkóczy Ferenc lovagolt a menet élén. Patachich Gábor kalocsai érseknek a nézőre tekintő bajuszos arca egészen portrészzerű. A kalocsai érsek Padányi Biró Márton veszprémi püspökkel együtt alighanem az egyik utolsó magyar főpap volt, aki a 18. század közepének „parókás, sima képű világában” a magyar nemesi hagyományokat követve még bajuszt viselt.

---

#### 25. KÉP

Patachich Gábor, a bajszos érsek

---





## II. JÓZSEF BEMUTATÁSA A MAGYAR RENDEKNEK

[31. kép]

A koronázási képciklus hetedik festményének témája a trónörökös II. József főherceg bemutatása a magyar rendeknek 1741. szeptember 21-én. A kép tehát nem tartozik szorosan a koronázás napjának eseményeit ábrázoló ciklushoz, s eredetileg nem is jelenlegi helyén függött, hanem a kancellária tanácstermében.

1741. szeptember 21-én dajkája Bécsből Pozsonyba hozta az akkor épp hat hónapos trónörököst, s a pozsonyi vár tróntermében Mária Terézia ünnepelesen bemutatta a főherceget a magyar rendeknek. Ezzel egy időben apja, Lotharingiai Ferenc az esztergomi érsek előtt letette az esküt, s ezzel az ország társuralkodójává vált. A ceremónia jegyzőkönyve szerint Lotharingiai Ferenc az érsek után elismételt latin nyelvű esküszöveg végén hozzáfűzte: „*Vitam et sanguinem pro Regina, Corona et Regno sacrificabo*”, amit a rendek „*Vivat*” felkiáltással éljeneztek. A herceg ezzel mintegy megismételte a magyar rendeknek az országgyűlés szeptember 11-i ülésén tett nevezetes felajánlását, amikor „*Vitam et sanguinem dabimus pro Maestate Vestra Sacratissima*”, azaz „*Életünket és vérünket Önért, Felség*” felkiáltással, kivont kardjukat magasba emelve biztosították az uralkodót támogatásukról.

A korábbi irodalom tévesen a legendás szeptember 11-i „*vitam et sanguinem*” jelenettel azonosította a festmény témáját, ekkor azonban a csecsemő József főherceg még nem tartózkodott Pozsonyban, így sírásával sem hathatta meg a magyar rendeket. A félreértéshez az is hozzájárulhatott, hogy az érsek mögött álló nemes kivont kardját tartja kezében. A gyászruha viselésére sem szorongatott helyzete indította Mária Teréziát ezen a napon, hanem nagynénje, Mária Erzsébet főhercegnő, Osztrák-Németalföld császári helytartójának augusztus 26-án bekövetkező halála miatt öltözött feketébe.

A baldachinos trónon ülő királynő jobbán a gyermek József főherceg látható dajkája, Bernes grófnő karjaiban, fején magyaros, tollforgós süveggel,

nyakában az Aranygyapjas Rend jelvényével. Előtte nővére, az ekkor hároméves Mária Anna főhercegnő áll. A trón mögött balra a főlovászmester látható



### 26. KÉP

#### II. József bemutatása a magyar rendeknek

(A festmény teljes nagyságában a borító belső oldalán látható [2. kép])



a vállához támasztott kivont karddal. A trónszék jobb oldalán Lotharingiai Ferenc áll, nyakában az Aranygyapjas Rend jelvénye látható. A kép előteré-

ben álló magyar ruhás nemes – derekán kardkötőn függő karddal – minden bizonnyal Pálffy János nádorral azonosítható. A Mária Terézia előtt

álló Esterházy Imre főkancellár, esztergomi érsek-prímás meghajolva, baljában mellkeresztjét tartva tiszteleg a királynő előtt. ♦

